

személyeket az adminisztráció és a termelés érdekében szállítsák vissza lakhelyükre vagy mentesítsék a deportálás és közmunka-kötelezettség alól.

A tanulmány további részeiben a szovjetek részéről politikailag veszélyesnek ítélt és elfogott személyek elhurcolásáról, a szovjetunióbeli táborok embertelen életkörülményeiről, valamint a légervilágot túlélők hazaszállításáért tett hazai erőfeszítésekről olvashatunk. Ezt követően Stark Tamás az elhurcoltak számadatainak összevetésére tesz kísérletet a levéltári források, valamint a témában megjelent magyar és orosz nyelvű források felhasználásával. Ebben a szerző hangsúlyozza, hogy továbbra is óatosan kell kezelni a rendelkezésre álló hadifogoly-nyilvántartásokat, mivel az internáltakra és a repatriáltakra vonatkozó adatok – átfogó nyilvántartások hiányában – ellentmondásosak. Stark Tamás ezzel kimondatlanul is előrevetíti, hogy a témában még további kutatások szükségesek. A forrásgyűjteményt a Magyarországról elhurcolt civilek számadatait tartalmazó táblázat, részletes biográfia, rövidítésjegyzék és helynévmutató egészíti ki, melyet egy, a téma egészét felölelő bibliográfia tehetett volna még teljesebbé.

Összefoglalva elmondható, hogy a szerző legújabb könyvén keresztül hiteles képét adja a második világháború után deportált polgári személyek, úgynevezett málenkij-robotosok sorsáról. Munkájának legfőbb célját, miszerint a dokumentumokkal emléket kívánt állítani a meghurcolt polgári személyeknek, messzemenően elérte.

Kiss András

TÉRKÉPTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK, I.

(Térképtörténeti Közlemények, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának Évkönyve, 2016. Főszerk. Pászti László. 158 o. ISSN 2560-0656)

Sokévnnyi készülődés után Pászti László, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára vezetőjének szervezésében a magyar térképtörténeti szakma évkönyv-sorozatot indított 2016-ban nemzeti könyvtárunk kiadásában. A kezdő év szerencsésen egybeesett Lipszky János születésének 250. évfordulójával, mint ahogyan azt a főszerkesztő az *Előszó*ban megjegyzi, s ez nemcsak az évkönyv tematikáját határozta meg (némiképp), hanem méltó megemlékezésnek is teret engedett Lipszkyról és életművéről, hiszen a kiadvány mind formai, mind tartalmi szempontból kifogástalan, nagyon magas szakmai színvonalú.

Az évkönyv tanulmányai kivétel nélkül friss kutatási eredményeket tartalmaznak, a szerkesztői szándék szerint első közlésben jelentek meg, célzottan e kiadvány számára készültek. Számos hadtörténeti vonatkozása van a kilenc tanulmányt tartalmazó kötetnek. Mielőtt ezek ismertetésére rátérnék, a formai jegyeket illetően el kell mondanom, hogy nagyon szép, a térképek közlésére alkalmas kiadvánnyal gazdagodott történettudományuk. Áttekinthető tagolású a kiadvány, a térképek minősége és mérete az értelmezésre – ott, ahol nemcsak illusztrációként való közlésük, hanem forrásként való megjelenítésük ezt megköveteli – alkalmasak, élvezhetőek, több helyen szemet gyönyörködtetőek. A fotókról, egyéb képmelléletekről ugyanez mondható el.

Az írások sorát Danku György tanulmánya nyitja *A Széchényi Könyvtár Térképtárának új szerzeménye, A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the Adjacent Countries by Phil. Lea* címmel. Egy ritka és igen értékes térképműről olvashatunk egy minden szakmai igényt kielégítő tanulmányt. A XVII. század egyik legjelentősebb angol térképké-

szítőjének és térképkiadójának, John Sellernek (1630–1697) és fiának, ifj. John Sellernek (1667 k.–1698) a Magyar Királyságot megőrkítő térképéről van szó, melyen azonban az alkotó(k) neve helyett, illetve helyén a kiadó, Philip Lea (1660 k.–1700) neve szerepel. Nagyon ritka térképről van szó, melynek feldolgozásához alap kutatásokat kellett a szerzőnek végezni: ezeket a kutatási eredményeket foglalja össze tanulmányában. A kiadástörténetet illetően megtudhatjuk, hogy 1687. május–július között a két térképész a nagy angliai érdeklődés miatt a magyarországi visszafoglaló háborúkról egy, az események helyszínét bemutató hadszíntér térképet készített, melyet egy év múlva javítottak, módosítottak, annak használatát megkönnyítendő. Ezt követően újabb módosítások – és térképkiadások, melyek egy-egy példánya ma a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárát gyarapítja – következtek, a legvégső, fennmaradt változatot tehát három korábbi előzte meg.

Bár a Seller-térkép további vizsgálatokat igényel, ám Danku György számba véve az összes lehetséges korabeli forrást tisztázta, hogy e nagyméretű (a pontos méret(ek)e)t sajnos nem találtam meg a tanulmányban), bonyolult térkép(ek) forrása – sok más kortárs kiadó térképéhez hasonlóan – a bécsi Martin Stier (1630–1669) császári hadmérnök, először 1664-ben kiadott térképe volt. Sikerült rábukkanni arra a példányra is, melyet a magyarországi terület szerkesztésekor használtak, az amszterdami kiadó, Frederick de Wit *Regnum Hungariae...* térképére (1685–1686). A szerző valószínűsíti továbbá, hogy a Seller-féle térkép metszője az a Richard Palmer volt, aki 30 éven át rendszeresen dolgozott az idősebb Sellernek. Végül, a Lea-féle kiadás körülményei is megnyugtatóan tisztázásra kerültek a dolgozatban.

Bendefy István *Bendefy (Benda) László térképtörténeti munkássága* címmel a jeles földrajztudós, műegyemí, természettudományi tanulmányokat is folytatott térképész, kiadó (1904–1977) munkásságáról közölt képekkel gazdagon illusztrált életrajzi vázlatot, melynek hangsúlyos része a bemutatott tudós kutatástörténeti pályafutása.

Pászti László négy tanulmányt is jegyez az évkönyvben. Az első Lipszky János *Tabula Generalis Regni Hungariae* című térképének utóéletével foglalkozik. Lipszky térképészeti vállalkozásának harmadik, záró darabja volt ez, amely nem ismeretlen a térképtörténetesek számára, ám a szakma számára újabb elérhető adatbázisok jóvoltából a kiadástörténet gazdagítható. A szerző a térképvariánsok kiadásainak történetét határozta meg, illetve pontosította és gazdagította hasznos adatokkal.

Danku György másik tanulmánya azzal a térképi ábrázolás-történeti fordulattal foglalkozik, melyet a tudomány Luigi Ferdinando Marsigliinak köszönhet. A szerzőt alapvetően az a kérdés foglalkoztatta, hogy miért éppen Marsigliinak köszönhető Magyarország térképi ábrázolásának megújítása, hiszen rajta kívül a térségben a törökellenes visszafoglaló háborúk éveiben számos hadmérnök, térképeket ismerő, térképeket készíteni is tudó katona, nemes, arisztokrata fordult meg a császári hadsereg kötelékében Magyarországon. A korabeli tudósok, térképészek, de a térképek használói – például az utazók – is tisztában voltak azzal, hogy a XVI–XVII. században, nyugat-európai összehasonlításban Magyarország térképi ábrázolásainak komoly hiányosságai és pontatlanságai voltak, megbízhatóságukkal szemben kifogásaikat, kétségeiket fogalmazták meg. Marsigli ugyanezt tette, de Johann Christian Müller (1673–1721) csillagással való találkozása, alapvetően harmonikus kapcsolatuk (Müller Marsigli beosztottja volt) alapvető fontosságúnak bizonyult: Müller végezte el a szükséges csillagászati méréseket, a vízrajzi, topográfiai viszonyok felmérését, s számtalan helyszínrajzot, tisztázati térképvázlatot, térképet, memo-

randumot sőt, régészeti emlékekről rajzokat készített, melyek alapján Marsigli ábráinak, térképeinek végleges változatát elkészíthette. Danku György megállapítása szerint a Marsigli és Müller között kialakult különleges munkakapcsolat nélkül aligha készülhetek volna el Marsigli Kárpát-medence térképi ábrázolását megújító művei.

Pászti László másik írása a berlini Humboldt Egyetem Földrajzi Intézetének Hungarica-térképeit tekinti át. Az intézettörténeti és az intézetben őrzött térképek sorsáról szóló bevezető után Pászti László 55 magyar vonatkozású térkép katalógusát adja közre. Azért nagyon fontos a gyűjtemény, mert 13 olyan van ezek között, melyek a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből hiányoznak, sőt, vannak közöttük a szakirodalomban eddig ismeretlen térképek (3 db: 25., 47., 48. tétel), új variánsok (2 db: 4., 30. tétel) a XVIII–XIX. századból. Különös értéke a dolgozatnak, hogy tájékoztatja a kutatókat: ezek szkennelt, illetve fotómásolata a Könyvtár Térképtárában megtekinthető, kutatható.

Tóth Árpád Johann Gottfried Prixner (1746–1819) rézmetsző életútját tekinti át nagyon alapos, bőséges irodalomjegyzékkel ellátott tanulmányában. A szerző a választott célt messze túlhaladta: nemcsak adalékokat szolgáltat az életúthoz, Prixner származásához, társadalmi háttéréhez, valamint a Lipszky-féle vállalkozásban játszott szerepéhez. Egy szép ívű, rendszerező írásművet készített a pozsonyi, evangélikus származású rézmetsző életútjáról, a család sorsáról négy nemzedékre menően, kiterjedt rokonsági és társadalmi kapcsolatrendszeréről, a család pozsonyi társadalmi státusáról, Prixner neveltetéséről – nem hallgatva el ugyanakkor a még továbbra is nyitott kérdést: a pozsonyi családi hagyományokból kiszakadva vajon hol, mely intézményes keretek között szerezte meg jártasságát a rézmetszés terén? Tóth Árpád teljesen új kutatási eredménye a kellő megalapozottságú állítás, miszerint Johann Gottfried Prixner (a szakirodalom eddigi vélekedésével szemben) magyar volt – a korban használt hungarus fogalom értelmében. S bár a feltett kérdésre a pontos válasz egyelőre nem adható meg, annyi bizonyos, hogy szellemi gyökerei, pozsonyi evangélikus líceumi indíttatása meghatározó szerepet játszott orientációjában.

Pászti László harmadik írása követi a sort, melyben Edmund von Zuccheri (1764–1840) itáliai, a Velencei Köztársaságból származó katonatisztet ismerhetjük meg, akinek térképészeti tevékenysége magyar szempontból is nagyon jelentős. Katonaként különböző itáliai beosztásokat töltött be, 1835-ben paviai térparancsnokként ezredesi rangban került nyugállományba. Életútját szakaszosan ismerjük, pályafutását a Joseph Marx Freiherr von Liechtenstein (1765–1828) által alapított Cosmographisches Institutban kezdte, mely virágkorát nagyjából éppen azokban az években élte, amikor ott Zuccheri is megfordult.

Zuccheri Magyarország-térképét, az *Atlas Hungaricus*t végül a rivális Kunst und Industrie Comptoir nevű kiadó jelentette meg, első ízben 1811-ben, melyet Lipszky János *Mappa generalis Regni Hungariae* című műve alapján készített. A francia és német címmel rendelkező térkép az eredeti 5/6-ra redukált változata, négy szelvényen jelent meg, Joseph Stöber (1768–1852) metszette és a németországi Simon Schropp (1751–1817) kiadó terjesztette – tudjuk meg a dolgozatról. Zuccheri lényegében átvette Lipszky térképéről az összes települést, egyéb lakott helyet, kivéve néhány, elsősorban sűrűbb településhálózattal rendelkező térség kisebb községét. A javított változat 1812-ben jelent meg, ami az előzőtől főleg abban tér el, hogy Lipszky nyomán a korábban lemaradt közigazgatási határokat is tartalmazza. A további kiadások (1813, 1816) tartalmi változtatások nélkül jelentek meg, a későbbi tartalmi bővítések a XIX. században már új kiadóhoz (Artaria) köthe-

tők. Pásztai László közli Zuccheri Magyarország-térképváltozatainak jegyzékét is a XIX. századból (1811–1880).

A folyóirat utolsó két tanulmánya, Pásztai László és Reisz T. Csaba írása már konkrétan is a Lipszky-életműhöz kapcsolódik. Pásztai László kiegészítéseket tett a Lipszky-térképek feldolgozásának jegyzékéhez, melyek Reisz T. Csaba 2002-ben publikált munkájához kapcsolódnak, mely magában foglalja a Lipszky-térképek és -térképvariánsok jegyzékét. A *Mappa generalis* 1833. évi újra kiadását, valamint a Liszky János művei nyomán készült újabb térképeket tartalmazza: leírásukat, ismertetésüket, történetüket és nem utolsó sorban fotójukat. Részint az OSzK-ból, részint magántulajdonból, részint az MTA Könyvtárból kerültek elő, továbbá külföldi gyűjteményekben találhatóak (Staatsbibliothek zu Berlin, valamint egy amerikai magángyűjtő tulajdonában). Reisz T. Csaba a Lipszky-életmű kutatásának új eredményeit osztotta meg az olvasóval (sajátjait és a kollégáikat): gyakorlatilag a szerző 1997-ben elkészült kandidátusi disszertációja óta a témában közölt új kutatási eredményeket. Írásának tanulsága, hogy folyamatosan kerültek elő az elmúlt másfél évtizedből újabb, kapcsolódó kéziratos térképlapok, szelvények, melyeket tudományosan fel kellett dolgozni. A Lipszky-térképhez névmutató készült, a *Repertórium* teljes anyaga rögzítésre került, folyamatban voltak, vannak digitalizálási munkálatok, újabb adatok kerülnek elő a bővülő online-adatbázisokból, melyek alapján az életművet pontosítani lehet, s nem utolsósorban gyümölcsöző a kapcsolat külföldi gyűjteményekkel e területen is, például a Lipszky-emlékév kapcsán emlékkiállítás készült, Szlovákiában is megemlékeztek róla, s nem egy megemlékező írás, cikk született a sajtóban is.

Kincses Katalin Mária

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

